

УДК 81'23

А. П. Загнітко,

*д-р філол. наук, проф., чл.-кор. НАН України,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
завідувач кафедри загального та прикладного
мовознавства і слов'янської філології*

СИНТАГМАЛЬНА МОДЕЛЬ ВІДМІНКОВОЇ СИСТЕМИ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА І ЄВГЕНА ТИМЧЕНКА: ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК¹ (II)²

Скваліфіковано теоретичні та прикладні засади тлумачення давального іменникового в концепції Євгена Тимченка з окремими зіставленнями тлумачення давального Юрієм Шевельовим у різних синтагмальних моделях, запропоновано інтерпретацію поглядів Євгена Тимченка на статус давального в конструкціях з неперехідними дієсловами з висвітленням валентнозумовленого внутрішньореченневого, конструктивно мотивованого внутрішньореченневого і вільно прилеглого внутрішньореченневого давального. Особливу увагу приділено розвитку синтагмальних інтенцій дієслівних лексем із визначенням втрати чи набуття ними відповідної валентності.

Ключові слова: давальний відмінок, давальний особи, давальний конструктивний, давальний валентнозумовлений, давальний вільно прилеглий, безособове односкладне речення, активна валентність, пасивна валентність, валентність дієслова.

Стаття продовжує низку студіювань, присвячених граматичним концепціям провідних мовознавців ХХ ст. Юрія Шевельова і Євгена Тимченка. Їх праці наповнені глибокими теоретичними міркуваннями з адекватним фактичним матеріалом. Надзвичайно актуальною в цьому розрізі постає відмінкова система та її розгляд талановитими лінгвістами. Українська відмінкова система особлива і структурно, і семантично, і функційно, і комунікативно, і прагматично і комунікативно. У ній простежувано площини міжвідмінкової транспозиції і впливів, водночас відмінок є особливим за функційним навантаженням у міжчастиномовних трансформаціях [1, с. 16–28; 2, с. 101–126; 3, с. 18–41]. Кваліфікуючи відмінки, Ю. Шевельов бере за основу внутрішньореченнєве навантаження відмінка і простежує давальний через

¹ Пропоноване дослідження є другою частиною розгляду концептуального тлумачення давального відмінка Юрієм Шевельовим і Євгеном Тимченком. Воно охоплює розгляд закономірностей вияву давального іменникового в окремих групах дієслів, приділено увагу тлумаченню давального відмінка в особливих синтаксично мотивованих утвореннях. У відмінково-граматичній концепції Є. Тимченка, зокрема в аналізі давального, охоплено студіювання давального в безособових односкладних реченнях, прокоментовано його статус у вільній синтаксичній внутрішньореченнєвій позиції та ін.

² Дослідження виконано в рамках програми фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки України (проект №0115U000088 “Комунікативно-прагматична і дискурсивно-граматична лінгвоперсоналогія: структурування мовної особистості та її комп'ютерне моделювання”)

призму його статусу в реалізації форм синтаксичного зв'язку. Для науковця істотним є врахування трьох визначальних аспектів студіювання – наукового, нормативного і стилістичного. У Є. Тимченка особливого статусу набувають різноманітні історичні та лінгвоконтрастивні студії із визначенням (інколи надто побіжним) генези форми іменниково-давального. У сучасному розрізі лінгвістичних студіювань особливо важливо встановити концептуально-засадниче підґрунтя відмінково-граматичних теорій Юрія Шевельова і Євгена Тимченка з простеженням тяглості граматичної традиції в студіюваннях інших лінгвістів та значущості в сучасних теоретико-морфологічних напрацюваннях, що й мотивує актуальність пропонованого дослідження.

Метою заявленого студіювання постає визначення домінант у кваліфікації форм давального відмінка у відповідних синтагмальних моделях, розкриття засадничих основ тлумачення давального Юрієм Шевельовим і Євгеном Тимченком. Встановлена мета мотивує необхідність вирішення таких завдань: 1) з'ясувати синтагмальні інтенції давального іменникового в інтерпретаціях Юрія Шевельова і Євгена Тимченка; 2) схарактеризувати структурні та семантичні ознаки іменникового давального відмінка особи при так званих неособових дієсловах; 3) визначити функційні параметри навантаження інтенційно-сполучувального потенціалу форм давального відмінка та їх семантичні реалізації в аналізі Юрія Шевельова і Євгена Тимченка.

Новизна аналізу ґрунтована на інтерпретації відмінково-морфологічних концепцій Юрія Шевельова і Євгена Тимченка та визначенні класифікаційно-кваліфікаційних основ дефінування давального відмінка, окресленні лінгвістами статусу давального особи в реченнєвих структурах. Об'єктом наукового студіювання постають дослідження давального відмінка Юрія Шевельова і Євгена Тимченка, а предметом – тлумачення в аналізованих працях лінгвістів синтагматики давального відмінка. У дослідженні використано описово-інтерпретаційний, аналітично-конструювальний, моделювальний методи як основні. Застосовано окремі методики спостереження, суцільного обстеження та ін. Теоретичне значення мотивовано встановленням визначальних критеріїв тлумачення давального відмінка Юрієм Шевельовим і Євгеном Тимченком та з'ясуванням силових інтенцій давального у відмінковій системі, диференціюванні валентнозумовленого, конструктивно мотивованого і вільно прилеглого внутрішньореченнєвого давального. Практичне значення студіювання визначене можливостями застосування досягнутих результатів в університетському вивченні синтаксису української та інших слов'янських і неслов'янських мов, використанні під час опрацювання нових і новітніх спецкурсів з теорії та методології мови, актуальних питань сучасної лінгвістики.

Для Юрія Шевельова визначальною функцією давального відмінка є показування так званого непрямого об'єкта [22, 207], тобто вказування на той предмет, «до якого спрямовується дія, на користь або на шкоду якому вона відбувається» [22, 207], пор.: *Усі ці чутки так чи так доходили кінець кінцем до Віри Павлівни, але що могла вона сказати цим людям, які просто не розуміли* (Б. Антоненко-Давидович); *Як мені хотілося сказати йому: "Татку, татку мій! Нащо ти приїхав?..»* (Б. Антоненко-Давидович); *<...> вона, готуючись до іспитів, ледве могла спромогтись купити малому молока й зварити якусь кашу...* (Б. Антоненко-Давидович). Такий валентнозумовлений внутрішньореченнєвий давальний є регулярним, охоплюючи дієслова мовлення, інформування та ін. [5, с. 700–751; 7, с. 114–141]. Мовознавець диференціює безпосередній перехід дії – форма знахідного відмінка (*що; "Татку, татку мій! Нащо ти приїхав?..»*) чи форма родового партитивного (*молока*) – та

посередній її перехід на об'єкт, що виражений формою давального відмінка. Для мовознавця давальний відмінок перебуває між сильними називним і знахідним та наближеним до них (особливо до знахідного) родовим партитивним.

В аналізі давального Юрій Шевельов має опертям його статус у загальній відмінковій системі та внутрішньореченнєвий вияв. До низки дієслів, що вимагають форми давального відмінка, Ю. Шевельов зараховує *дякувати, докоряти, дорікати, заздрити, прощати, вибачити: Ні, йому, Миколі Степановичу, вони повинні були б дякувати за його виступ, а вони... (Б. Антоненко-Давидович); Ляоня ніяк не міг додуматися, за що йому могла б докоряти оця незнайома дівчина (В. Владко); Полетіла сова до орла, вилупила на нього свої банькати очі та й стала йому дорікати: «Орле, орле! Чом же ти слова свого не додержав, нащо діток моїх похапав?» (Б. Антоненко-Давидович); Людям взагалі властиво: хворим – заздрити здоровим, сліпим – заздрити видющим, в'язням – заздрити вільним... (І. Багрянний); Петро приступив тоді та запитався Його: Господи, скільки разів брат мій може згрішити проти мене, а я маю прощати йому? (Біблія. Пер. І. Огієнка); <...> він мовби глянув на неї очима Яковенка, то чому ж Яковенко мав прощати Ляскову, чому спокійно мав миритися з таким нечуваним грабіжництвом? (П. Загребельний).*

Розвиваючи думки про давальний та аргументуючи його різну функційність, Ю. Шевельов звертає увагу на особливу функцію «показувати дійову особу в безособових реченнях відповідної будови <...>, – бо ж у безособових реченнях назва дійової особи буває практично залежна і означає не так активного витворювача дії, як її більш-менш пасивного виявника» [22, с. 208]: *Тільки бідній вдові було не до втіхи, бо зненацька розхворілася і мусіла злягти (Ю. Винничук); Хтось позаду голосно зареготав, але Євграфові Фірсовичу було не до сміху (Б. Антоненко-Давидович).* Водночас в аналізі таких реченнєвих структур науковець наголошує на їх особливому статусі, оскільки в них «заперечується можливість активної участі особи в чомусь» [22, с. 120]. В аналізованих структурах регулярним постає конструктивно мотивований давальний (пор. [12, с. 160–162; 13, с. 175–177, 244–245]). У розгляді безособових речень лінгвіст простежує декілька функційних виявів форм давального, хоча основною для дослідника постає площина безособових структур з диференціюванням: 1) безособових речень з єдиним головним членом, що виражений безособовим зворотним дієсловом на зразок *Я працюю як віл, а не можу дозволити собі з'їсти те, чого мені хочеться, й без кінця обдурюю свій шлунок чаєм (Б. Антоненко-Давидович).* Вільно прилеглий давальний Ю. Шевельов розглядає в межах безособово-дієслівних односкладних речень.

Давальний Є. Тимченко студіює через призму його вияву в різних синтагмальних моделях, зосереджуючи увагу на давальному при перехідних, неперехідних та рефлексивних (рефлексійних, за термінологією вченого) дієсловах [20, с. 32–42] (Регулярність чи нерегулярність давального при дієсловах розглянуто в попередній статті [8, с. 25 – 35]), а також на особливому вияві давального в безсуб'єктних (безсуб'єктивних, за термінологією лінгвіста) зворотах [20, с. 43–45], у вільнім сполученні з дієсловами [20, с. 45–55] із розмежуванням давального призначення, внутрішнього стану (стосунку), закономірностей чергування давального з родовим посесивним як другого компонента формування семантичних інтенцій давального [7, с. 145–167]. Окремо з'ясовано синтагмальні реалізації давального з інфінітивами [20, с. 55–56], іменниками (речівниками [20, с. 56–57]), прикметниками [20, с. 57–60], сполучниками (межислівцями [20, с. 60]), прийменниками [20, с. 60–62].

Давальний безсуб'єктний, за Є. Тимченком, репрезентований зазвичай давальним особи при неособових дієсловах, котрі позначають «міру того, що кладеться при них в родовому відмінку» [20, с. 43], пор.: *більшати / побільшати, бракувати / забракувати, вистачати / вистачити, меншати / поменшати, перебувати / прийти, убувати / убути*: **Замовлень нам побільшало** (Український тиждень. – 2012. – Ч. 24. – С. 12); **Мені справ побільшало після приходу нового начальника** (А. Кокотюха); **Їм бракувало хліба, пшона, олії, зуживалось останнє дрантя одягу** (Б. Антоненко-Давидович); **До цього часу нам вистачало розумового потенціалу** (О. Бердник); **Мені сили наче прибуло** (К. Гриб); **Вони злякались, та не мужиків, бо тих держав добре Ярема, лише того, що убувало їм робучої сили** (А. Чайковський). Такий давальний постає перехідним між керованим і конструктивно мотивованим [8]. Іншу групу становлять неособові дієслова із загальним значенням 'моральної потреби', яким властивий керований давальний: *годитись, випадати, впадати, належати / належатися*, пор.: **Здається, мені годилося б відмовитися від гри, і я спробував учинити це незагадно** (Валерій Шевчук); **І, між іншим, думаю, що вам би не випадало з нами сваритися** (І. Багрянний); **І от поки один імператор в своєму чорному залізному вбранні роками пропадав у військових походах, навіть не з'являючись в столиці, його брат виконував усе інше, що належалося імператорам для підтримання зовнішнього, показного блиску, царствування, для вдоволення константинопольських натовпів і засліплення іноземних гостей** (П. Загребельний).

В окрему групу виділяє дослідник давальний особи при неособових зворотних дієсловах, які у співвідносній конструкції регулярно втрачають зворотну форму: *снитися, їстися, питися, слухатися* (у значенні 'чується': **Їй слухається, що в хатині ягня ревнуло** (приклад з [20, с. 47]; таке значення не зафіксовано ані в Словнику за редакцією Бориса Грінченка, СУМ: В 11-и т.), *верзтися, дріматися, почутися, прястися* та ін.: **Вочевидь, їй почало снитися щось приємне** (О. Авраменко, В. Авраменко); **Поминальники сиділи довгими рядами попід горою й пили та їли, аби й небіжчиків пилося й їлося смачно на тім світі, в зеленому вирію <...>** (І. Білик); **Йшов, ішов з Карані, а отямився аж біля тину. І на ходу йому верзлося** (О. Бердник); **У трапезній було тепло, пахло свічковим воском і тришки ладаном, отож дрімалося мені солодко** (Ю. Мушкетик); **Тук-тук-тук, почулося Луці** (С. Андрухович). Такий підхід мотивований намаганням дослідника виявити закономірність у регулярній сполучуваності форм давального іменного не лише з вирізняваними тематичними групами, а й наголошенням на відповідних синтагмальних особливостях аналізованих дієслівних лексем та простеженням характеру їх системного зв'язку через творення опозицій, де похідна лексема маркована елементом *-ся* як маркером замкнутості дії на тому чи тому суб'єкті (пор. [14, с. 77–91; 21, с. 92–114]): **Десь о пів на другу, коли я почав був дрімати, пролунав дзвінок у двері каюти** (О. Авраменко, В. Авраменко) ↔ **Під їх (крапель) тиху музику Оксенові стало дріматися. Потім дрімота відлетіла, він відкрив очі і тяжко, з шумом, зітхнув** (Григорій Тютюнник).

Лаконічною є заувага Є. Тимченка про давальний особи при неособових формах неперехідних дієслів зразка *вийти* (*вийшло* – очевидно, лише в усталеному звороті зразка *вийти з літ* (*Роди бабо, коли бабі з літ вийшло* (приклад з [20, с. 51]), що в сучасних словниках не зафіксовано), *приспіти* (*приспіло*), *наскучити* (*наскучити*), котрі в сучасних словниках у таких випадках містять регулярну ремарку *безос.*, пор.: *приспівати, приспіти, приспінути* – 4. 'безос. Бути дуже потрібним, украй необхідним' [23₈, с. 31]: **Хочемо ми того чи не хочемо, а вже й гру сприймаємо так, ніби це не гра, а дійсність, і нам приспіло приймати рішення** (М. Білкун), хоча в окремих випадках такі

ремарки відсутні. Останнє відповідно суперечить наведеному ілюстративному матеріалу: *надокучати / надокучити* 'ставати неприємним, нестерпним від повторення, одноманітності і т. ін.' [22/5, с. 74], пор.: *Зараз його займало лише одне: чи довго ще я буду надокучати йому своєю присутністю* (О. Авраменко, В. Авраменко); *Я б ще хотів більше сказати про нужди вітчизни нашої, та боюся надокучити вам і вивести із терпіння* (Ю. Мушкетик) і <...> *від спокійного голосу єгомостя, у вухах йому вже нічого не надокучало й відлягло від душі* (Г. Пагутяк); *Мені надокучило все це* (О. Бердник); *Наскучило мені* (Б. Лепкий). У синтагматиці аналізованих дієслівних лексем давальний може бути нерегулярним (експліцитно / імпліцитно керованим) і непослідовним (*вийти* – конструктивно мотивованим) і/чи регулярним та обов'язковим (*надокучити, приспіти*), останні в лексикографічних працях початку ХХ ст. або фіксовані в синтагмальній моделі давального (*надокучити/надокучати: А вже ж тії кучері мені надокучили* (Номис) [18/2, с. 484], або синтагмальна модель із давальним не підтверджувана: *приспіти/приспівати* [18/3, с. 440], пор.: *Хочемо ми того чи не хочемо, а вже й гру сприймаємо так, ніби це не гра, а дійсність, і нам приспіло приймати рішення* (М. Білкун); (Василина:) *Тай чого це тобі так приспіло?* (С. Васильченко).

Грунтовно розглядає Є. Тимченко дієслова *вестись, випадати, доводиться / вестись, докучити, звидітись, здаватись, ітись, кортіти, пітись, поводитись, прийтись, припасти, сприкритись, стребитись, трапитись, упасти, фортунити (хвортунити, за Є. Тимченком), щастити, щаститись* у розрізі їх сполучуваності з давальним особи, котрий позначає суб'єкта, поза участю якого реалізацію тієї чи тієї дії чи вияв стану постають не можливими. Зосередження уваги на валентнозумовленому керованому давальному особи при неособових дієсловах зумовило аналіз таких дієслів лише в окремих із їх значень, пор., наприклад, лексема *вестися* – '2. безос. Бути у звичаї, узвичаєним': – *Це правда, що їй у моєї сестри буде добре вестися, але все-таки я рада би знати, як і що* (О. Кобилянська); Істотним є те, що в окремих із них у сучасних лексикографічних виданнях відсутні вказування на одноособовий статус: *докучити* (*Просто, щоб вам докучити. Ми ж можемо говорити на кількох мовах, чи це не гарно?* (У. Самчук)); *здаватись* (*З певного моменту йому почало здаватися, що вже розрізняє обриси вертольота, почув гавкіт пса і далекі співи* (С. Андрухович));. Для окремих дієслів наведено ремарку *безос.* у лівобічній частині словникової статті як обов'язкову й регулярну, що підтверджувано відповідним ілюстративним матеріалом. Подібне простежувано, наприклад, у розгляді лексеми *ітися* у всіх 4 значеннях: *ітися (йтися)*, *ідеться (йдеться)*; *мин.ч. ішлося (йшлося)*; *недок., безос. 1. кому, чому. 'Мати охоту, бажання, силу і т. ін. іти (перев. з обставинами способу дії)'*: *Легко йдеться молодим намлілим у роботі ногам по весняній землі* (М. Стельмах); *Зоя могла б уже йти, але їй чомусь не йдеться, їй якось само стоїть на місці* (О. Гончар); *2. кому. 'Певним чином відбуватися, здійснюватися, робитися'*: *Він собі так покладає: як піде чоловікові з якого дня, то так воно вже і йдеться...* (М. Коцюбинський); *Він [Богдан] поклав руки на стіл і схилив чоло. Щось не так ідеться в його житті, не так, як думалось* (І. Білик); // *Щастити комусь. Кому йдеться, то й на скінку прядеться* (Номис); *Дівчина співала журливої пісні про фортуна, про чумака, що поїхав у Крим, що погано йому йшлося* (Л. Первомайський) [19/4, с. 57]. Термін 'безособове дієслово' в цьому разі використано в традиційному розумінні, коли основну увагу зосереджено на перебігу дії або вияві стану незалежно від діяча (особи чи предмета) (Новий): *Стихло раптом. І спало. І одлягло. Одкотилось. Завіяло. Доц. Дивний доц* (Б. Олійник); *Надворі світало; / Пропало, пройшло, пролетіло, / Минулося, щезло, сплигло. / Лишень головешками тліло. / Лишень попелищем цвіло. / Обвіялось, сном одіснилось, /*

Одмарилось, ген набулось, / Вкотилось і ген одкотилось, / Солодким риданням зайшлося (І. Драч). Хоча в більшості випадків суб'єкт дії чи стану постає експлікованим або ж він внутрішньо прогнозований семантикою дієслівної лексеми: *Дівчина співала журливої пісні про фортуна, про чумака, що поїхав у Крим, що погано йому йшлося* (Л. Первомайський); *Легко йдеться молодими намлілим у роботі ногам по весняній землі* (М. Стельмах). В окремих випадках взагалі про відсутність формально вираженого підмета можна говорити умовно: *Невисокого росту, круглолиця, чорнява, наряджена у чорне оксамитове плаття, котре так йшлося до її білого, як сніг, тіла, вона, наче лілія серед пучка квіток, виділялася серед своїх товаришок* (Панас Мирний). Питання про функційне навантаження таких лексем є досить складним, оскільки охоплює нерівнорядні вияви їх вжитку. З одного боку, масив дієслів та їх модифікацій (фазових, модальних, негативних та ін.) на позначення явищ природи (*вечоріти, гриміти, дніти, дощити, морозити, підмерзати, полоднішати, розвиднятися, світати, смеркати, холоднішати*), стихійних явищ (*вигоріти, вимерзнути, висушити, залити, замести*), з другого, – лексеми на позначення фізичного і психічного стану людини (*віритися, гнітити, кортіти, лежатися / не лежатися, морозити, нудити, пекти, різати, сидітися / не сидітися, спатися / не спатися, трусити, тягнути*), існування чи міру наявності (відсутності) предмета та явища (*бракувати, не вистачати, минутися, розійтися, статися*), випадковості явища, незалежність його вияву від особи (*судитися / не судитися, таланити / не таланити, щастити*). У розгляді дієслова *кортіти* Є. Тимченко³ наголошує, що давальний є малоюмовірним, оскільки, на думку лінгвіста, регулярним постає знахідний, аргументуючи тезу відповідним фактичним матеріалом: *Кортить литвинка скоринка* (Номис); *Хто язик держить за зубами, то того нічого не кортить* (Номис), *Кортить Маринку, що не була на ринку* (Номис) [20, с. 48]. Сучасне функціонування аналізованої лексеми виявляє високу частоту давального у придієслівній позиції: *Кортить вам зрізатися, майте гонор: викличіть на бій* (Р. Андріяшик); *Чогось мені не кортить до Тернополя* (Р. Андріяшик); *Мені кортить крикнути їм* (Б. Антоненко-Давидович); <..> *хоч на моє дитинство лягли товстим шаром літа, мені кортить вибігти, як колись, надвір і по-дитячому* <..> (Б. Антоненко-Давидович); <..> *що ж робити, коли Петрикові кортить швидше взятись за свої обов'язки й нагодувати товаришів супом з макаронами й перловою кашею!* (Б. Антоненко-Давидович); *Вадимові кортить зчинити бучу, але на це немає часу* (Б. Антоненко-Давидович); *Кортить цареві чужі землі воювати* (О. Бердник). У цьому разі показовим є те, що дієслівна лексема *кортіти* і в Словнику Б. Грінченка витлумачувана в лівобічній частині як 'безос., кому, кого, з інфін. і без додатка., розм.' [18/4, с. 301], що збережено і в СУМ [19/4, с. 301] із відбиттям значення 'Дуже хотітися, бажатися; тягти до чогось' та ін.

У відмінково-граматичних концепціях Юрія Шевельова та Євгена Тимченка спільним є розгляд функційного наповнення форм давального в регулярній сполучуваності таких форм з активно валентними лексемами (термін валентність ні Ю. Шевельов, ні Є. Тимченко не використовують) із вирізненням окремих тематичних груп – у Є. Тимченка, тих чи тих рядів дієслівних лексем – у Ю. Шевельова, простеженням закономірностей реалізації конструктивно мотивованого давального. Спільним у поглядах лінгвістів на давальний постає розкриття його функціонування у вузьких (із дієсловами відповідної семантики) та розширених (у внутрішньореченневій

³ У статті не розглянуто реалізацію датива при інфінітивах, прислівниках, а також у вільно прилеглий внутрішньореченневій позиції, що вимагає окремого ґрунтовного дослідження.

структурі) контекстах та диференціювання різних статусів у дво- та односкладних реченнях із диференціюванням регулярності виявів у сполученні з лексемами безособовими та інфінітивами. Очевидною є відмінність у відмінково-граматичних студіюваннях Євгена Тимченка та Юрія Шевельова, зокрема в розгляді давального відмінка. Є. Тимченко у своєму аналізі має опертям порівняльно-історичні концептуальні засади, використовуючи у встановленні еволюційних змін давального від субстанційно-просторового до адресатно-особового напрацювання К. Бругмана [23, с. 44–47, 101–167] та ін. Для вичерпного аналізу сучасного функціонування давального особи / давального неособи в різних їх семантичних навантаженнях у внутрішньореченневих реалізаціях Є. Тимченко залучає глибинні історичні шари, зіставляє сучасний статус давального з аналогічним і/або нетотожним в інших споріднених чи неспоріднених мовах, що посилює обґрунтування тез про залишки давального локативної семантики та ін. у сучасних діалектах, усній народній творчості. Ю. Шевельов студіює давальний через його внутрішньореченневий статус, встановлення варіативних реалізацій форм підрядного синтаксичного зв'язку, зокрема керування.

Студіювання відмінково-граматичних студій Є. Тимченка і Ю. Шевельова є особливо перспективним для розкриття динаміки граматичних поглядів у всьому лінгвістичному просторі, розкритті тяглості мовознавчих підходів, попри постійні волюнтаристські впливи на можливість вивчення мовознавчої спадщини. Не менш актуальним є студіювання граматичних концепцій видатних лінгвістів минулого для з'ясування засадничих (методологічних, філософських та інших) наукового аналізу мовних явищ та використання відповідної практики в сучасних мовознавчих студіях.

Література

1. *Апресян Ю.Д.* Экспериментальное исследование семантики русского глагола [монографія] [Текст] / Юрий Дереникович Апресян. – Москва: Наука, 1967. – 252 с.
2. *Вихованець І.Р.* Система відмінків в українській мові : [монографія] [Текст] / Іван Романович Вихованець. – Київ: Наукова думка, 1987. – 232 с.
3. *Вихованець І.Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті : [монографія] [Текст] / Іван Романович Вихованець. – Київ: Наукова думка, 1988. – 256 с.
4. *Вихованець І.Р.* Теоретична морфологія української мови : [монографія] [Текст] / Іван Романович Вихованець, Катерина Григорівна Городенська. – Київ: Університетське вид-во «Пульсари», 2004. – 398 с.
5. *Загнітко А.П.* Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис : [монографія] [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
6. *Загнітко А.П.* Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4-х т. / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – Т. 1. – 402 с.; Т. 2. – 350 с.; Т. 3. – 426 с.; Т. 4. – 388 с.
7. *Загнітко А.П.* Теорія граматики і тексту : [монографія] [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: Ноулідж (донецьке відділення), 2014. – 478 с.
8. *Загнітко А.* Граматичні концепції давального Юрія Шевельова і Євгена Тимченка : теоретико-прикладні студії [Текст] / Анатолій Загнітко // Граматичні студії : зб. наук / А.П. Загнітко (наук. ред.). – Донецьк: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. – Вип. 3. – С. 25 – 35.
9. *Масицька Т.* Типологія семантико-синтаксичних реченневих залежностей: [монографія] [Текст] / Тетяна Євгенівна Масицька. – Луцьк: Твердиня, 2016. – 416 с.

10. *Межов О. Г.* Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] [Текст] / Олександр Григорович Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
11. *Мірченко М. В.* Структура синтаксичних категорій : [монографія] [Текст] / Микола Васильович Мірченко. – 2-ге вид., переробл. – Луцьк : Вежа, 2004. – 393 с.
12. *Мустайоки А.* Теория функционального синтаксиса : от языковых структур к языковым средствам : [монографія] [Текст] / Арто Мустайоки. – Москва: Языки славянской культуры, 2006. – 512 с.
13. *Плунгян В.А.* Введение в грамматическую семантику : грамматические значения и грамматические системы языков мира : [учеб. пособ.] [Текст] / Владимир Александрович Плунгян. – Москва: РГГУ, 2011. – 672 с.
14. *Плющ М. Я.* Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі речення : [навч. посібник] [Текст] / Марія Яківна Плющ. – Київ : Вища школа, Голов. вид-во, 1978. – 175 с.
15. *Потебня А. А.* Из записок по русской грамматике [науч. изд.] [Текст] / Александр Афанасьевич Потебня // общ. ред., предисл., вступ. ст. В.И. Борковский. – Москва: Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
16. Русская грамматика : [науч. изд.]. – Т. 1–2. – Praha: Academia Československé akademie věd, 1979. – 1144 s.
17. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія [наук.-довідк. вид.] [Текст] / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
18. Словарь української мови / Упор. з дод. матеріалу Б. Грінченко : В 4-х т. – Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.
19. Словник української мови : В 11-и т. – Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.
20. *Тимченко Є.* Номінатив і датив в українській мові : [наук. вид.] [Текст] / Євген Тимченко. – Київ: Вид Укр. АН, 1925. – 64 с. (<http://zbruc.eu/node/57967>)
21. *Чернобай Г.С.* Міфологічний суб'єкт безособового речення в українській мові : [дис. ... канд. філол. наук; спеціальність 10.02.01 – українська мова] [Текст] / Ганна Сергіївна Чернобай. – Харків, 2014. – 304 с.
22. *Шевельов Ю.* Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947 – 1953 рр.) : [наукове видання] [Текст] / Юрій Шевельов. – Київ : Темпора, 2012. – 664 с.
23. *Brugmann K.* Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen : [wissenschaftliche Forschung] [Text] / Karl Brugmann. – Strassburg, 1904. – 777, XVIII S.

References

1. Apresyan, Yu.D. (1967) *Experimental study of the semantics of the Russian verb* [Eksperymental'noe issledovanye semantiki russkoho glagola]. Nauka, Moskva, 252 p.
2. Vykhoanets', I.R. (1987) *System of a Ukrainian language* [Systema vidminkiv v ukrayins'kiy movi]. Naukova dumka, Kyiv, 232 p.
3. Vykhoanets', I.R. (1988) *Parts of speech in semantic and grammatical aspect* [Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti]. Naukova dumka, Kyiv, 256 p.
4. Vykhoanets', I.R., Horodens'ka K.H. (2004) *Theoretical morphology Ukrainian language* [Teoretychna morfolohiya ukrayins'koyi movy]. Pulsary, Kyiv, 398 p.
5. Zahnitko, A.P. (2011) *Theoretical grammar of modern Ukrainian language. Morphology. Syntax* [Teoretychna hramatyka suchasnoyi ukrayins'koyi movy. Morfolohiya. Syntaksys]. TOV «VKF «BAO», Donetsk:, 992 p.

6. Zahnitko, A.P. (2012) *Dictionary of modern linguistics, concepts and terms, in 4 vols* [Slovnyk suchasnoyi linhvistyky : ponyattya i terminy : u 4-kh t.]. DonNU, Donets'k, T. 1, 402 p.; T. 2, 350 h.; T. 3, 426 p.; T. 4, 388 p.
7. Zahnitko, A.P. (2014) *The theory of grammar and text* [Teoriya hramatyky i tekstu]. DonNU, Donets'k, 478 p.
8. Zahnitko, A.P. (2016) «Grammatical concepts dative Shevelov and Eugene Timchenko: theoretical and applied studies» [«Hramatychni koncepciyi daval'noho Yuriya Szeveliova i Yevhena Tymchenka: teoretyko-prykladni studiyi»], Hramatychni studii, Vinnytsia, No 4, pp. 25 – 35.
9. Masyts'ka, T. (2016) *Typology of semantic and syntactic rechennyevyh dependencies* [Typolohiya semantyko-syntaksychnykh rechennyevykh zalezhnostey]. Tverdunya, Luts'k, 416 p.
10. Mezhov, O. H. (2012) *Types of minimal semantic and syntactic units* [Typolohiya minimal'nykh semantyko-syntaksychnykh odynyts']. Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrayinky, Luts'k, 464 p.
11. Mirchenko, M. V. (2004) *The structure of syntactic categories* [Struktura syntaksychnykh katehoriy. – 2-he vyd., pererobl.]. Vezha, Luts'k, 393 p.
12. Mustayoki, A. (2006) *Theory of functional syntax: from language structures to linguistic means* [Teoryya funktsyonal'noho sintaksisa : ot yazykovykh struktur k yazykovym sredstvam]. Yazyki slavjanskikh kul'tur, 512 p.
13. Plungyan, V.A. (2011) *Introduction to grammatical semantics: grammatical meanings and grammatical systems of the world's languages* [Vvedenie v grammaticheskuyu semantiku : grammaticheskie znacheniya i grammaticheskie sistemy yazykov mira]. RGGU, Moskva, 672 p.
14. Plyushch, M. Ya. (1978) *Category sub'ekta and ob'ekta in the structures of the region* [Katehoriyi sub"yekta i ob"yekta v strukturi rechennya]. Vyshcha shkola, Holov. vyd-vo, Kyyiv, 175 p.
15. Potebnia, A. A. (1958) *From notes on Russian grammar* [Iz zapisok po russkoj grammatike]. Uchpedhyz, Moskva, t. 1–2, 536 p.
16. *Russian grammar*, (1979) [Russkaya grammatika]. Atsademii ĀeskoslenskĀ akademie vĀd, Praha, t. 1–2, 1144 p.
17. Selivanova, O. O. (2011) *Linguistic encyclopedia* [Linhvistychna entsyklopediya]. Dovkillya-K, Poltava, 844 p.
18. *Ukrainian Language Dictionary* (1958) [Slovar' ukrayins'koyi movy / Upor. z dod. materialu B. Hrinchenko : V 4-kh t.]. Vyd-vo Akademiyi nauk Ukrayins'koyi RSR, Kyyiv.
19. *Ukrainian Language Dictionary* (1970 – 1980) [Slovnyk ukrayins'koyi movy : V 11-y t.]. Naukova dumka, Kyyiv.
20. Tymchenko, Ye. (1925) *Nominative and datyv in Ukrainian* [Nominatyv i datyv v ukrayins'kij movi]. Vyd Ukr. AN, Kyyiv, 64 p. (<http://zbruts.eu/node/57967>)
21. Chernobay, H. S. (2014) *Mythological subject impersonal sentences in Ukrainian* [Mifolohichnyy subjekt bezosobovoho rechennia v ukrayins'kij movi : [dys. ... kand. filol. nauk]. Donbas'kyj derrzavnyj pedahohichcznyj universytet, Slovians'k, 304 p.
22. Szeveliov, Yu. (2012) *Sketch of modern Ukrainian literary language and other linguistic studies (1947 – 1953 years)* [Narys suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy ta inszi linhvistychni studiyi (1947 – 1953 rr.)]. Tempora, Kyyiv, 664 p.
23. Brugmann, K. (1904) *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen* : [wissenschaftliche Forschung]. Strassburg, 1904. 777, XVIII p.

А. А. Загнитко,

*Донецкий национальный университет имени Василя Стуса,
заведующий кафедрой общего и прикладного
языкознания и славянской филологии*

СИНТАГМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ПАДЕЖНО СИСТЕМЫ ЮРИЯ ШЕВЕЛЕВА И ЕВГЕНИЯ ТИМЧЕНКО: ДАТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ (II)

Квалифицировано теоретические и прикладные основы толкования дательного имени существительного в концепции Евгения Тимченко с отдельными сопоставлениями толкования дательного Юрием Шевелёвым в различных синтагматических моделях, предложено интерпретацию взглядов Евгения Тимченко на статус дательного в конструкциях с непереходными глаголами с анализом валентнообусловленного, конструктивно мотивированного внутрипредложенческого и свободно примыкающего внутрипредложенческого дательного. Отдельно рассмотрено развитие отдельных синтагматических интенций глагольных лексем с определением потери и/или приобретения ими соответствующей валентности.

Ключевые слова: дательный падеж, дательный лица, дательный конструктивный, дательный валентнообусловленный, безличное односоставное предложение, активная валентность, пассивная валентность, валентность глагола.

A.P. Zahnitko,

*Vasyl' Stus Donetsk National University,
Head of Department of general and Applied Linguistics and Slavonic Philology*

SYNTAGMATIC MODEL OF CASE SYSTEM BY GEORGE Y. SHEVELOV AND YEVHEN TYMCHENKO (II)

This article continues the study of case and grammar views by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko, as it is important to establish the fundamental conceptual basis for interpretation of the dative by scientists, observing the continuity of grammatical tradition and the importance of views of linguists in modern theoretical and morphological developments, that motivates the timeliness of the proposed analysis.

The purpose - defining the dominance in the dative case in syntagmatic models, disclosing the foundations of the dative case interpretations by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko. Objectives: 1) to check syntagmatic intentions of the dative in interpretations by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko; 2) to characterize structural and semantic features of the dative person of non-finite verb forms; 3) determination of the dative forms functional parameters, studied in the analysis of scientists.

The novelty lays in defining of the dative interpretation in the works by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko. The objects of scientific study appear examinations of the dative by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko and the subject - interpretations by the linguists of the dative syntagmatics. Descriptive and interpretative, analytical and constructive, as well as modeling techniques were used as the basic ones. The theoretical value – providing of the main criteria of interpretation of the dative by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko, the clarification of its kinds in within the sentence structure. The practical significance was motivated by possibilities of application of results in a university study of syntax in Ukrainian and other Slavic and non-Slavic languages.

The theoretical value was investigated in the process of establishing criteria for the interpretation of the dative by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko, and clarifying its intentions in case system. The practical significance of the study was defined by possibilities of using the results, achieved in the university study of syntax of Ukrainian and other Slavic and non-Slavic languages.

Common in case-grammatical concepts by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko is the consideration of the dative through regular compatibility. The difference in the study of the dative by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko is based on their linguistic paradigms. The analysis of case-morphological researches by the scientists is promising for uncovering the dynamics of grammatical views in all linguistic space, revealing the continuity of linguistic approaches.

Key words: dative, dative person, dative constructive, dependent on valency components dative, contiguous free dative, impersonal composite sentence, active valence, passive valence, verb valence.

УДК 81'367.622

В. П. Олексенко,
*д-р філол. наук, проф.,
Херсонський державний університет
професор кафедри соціальних комунікацій*

ФУНКЦІОНУВАННЯ І СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРЕПОЗИТИВІВ КВАНТИТАТИВНО-ОЦІННОЇ СЕМАНТИКИ МІКРО-, МАКРО- В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті простежено функціонування та словотвірний потенціал препозитивів квантитативно-оцінної семантики мікро- та макро- у складі української лексики. На прикладі окремих лексем з'ясовано особливості пристосування їх до словотвірної системи української мови та участь у словотвірних процесах.

Ключові слова: інновації, субстантивні похідні одиниці, квантитативно-оцінне значення, препозитив, словотворчий формант, новотвір, композит, словотвірний процес, словотвірна система.

Розвиток будь-якої мови виявляється передусім у поповненні й удосконаленні її словникового складу, в розгалуженні й уточненні словесних значень

Поповнення сучасної української мови значною кількістю нових лексем, особливе функціонування та засвоєння їх системою мови, їхня словотвірна активність зумовлює всебічне вивчення таких мовних одиниць.

Із-поміж мовознавчих розвідок, що присвячені дослідженню проблеми змін у системі мови, аналізові динаміки розвитку української мови, заслуговують на увагу праці Є. Карпіловської [8], Н. Клименко [10], Д. Мазурик [14], О. Стишова [20], Л. Струганець [21].

Динаміку лексикону виявляє не лише лексика на позначення нових реалій і понять суспільного життя, їхніх ознак і процесів з ними, а й лексика, появу якої в сучасному активному українському лексиконі спричинює дедалі глибша й об'ємніша зміна самих мовних норм, комунікативних настанов мовців. На думку Є. Карпіловської, «обличчя» сучасного українського лексикону формує не тільки лексика, яка становить